

Grasilda BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

KAS DAR NEPASAKYTA APIE PRŪSŲ VARDYNĄ LENKŲ ŽEMĖSE

What has not yet been said about Prussian proper names
in Polish lands

Anotacija. Istorinio vardyno tyrimai rodo, kad reikia iškelti ir susieti kultūrinius, socialinius ir politinius onimų raidos aspektus. Būtina pabrėžti, jog kalba ir ją atspindintys gyvenamųjų vietų vardai rutuliojosi tam tikroje vieningoje gyvenimo būdo sistemoje, kurią išskaidyti galima tik sąlygiškai. Išnykusios kalbos oikonomija, kaip kalbos reiškinių raida, nagrinėtina sisteminiu požiūriu. Neįmanoma nubrėžti linijos, kuri skirtų istorinį vardyną nuo tada, kai prasidėjo jo radimosi vyksmas, iki tada, kai tas vyksmas sustojo. Surinkta gausi empirinė medžiaga, daugiausiai iš rankraštinų istorijos šaltinių, rodo nesibaigiantį procesą. Negalima pasakyti tikslios datos, kada išnyko pati prūsų kalba, bet aišku, kad prūsiški gyvenamųjų vietų vardai pergyveno pačią kalbą ir buvo atsparesni vokietinimo ir lenkinimo procesams, negu iki šiol buvo manyta. Kalbiniai, socialiniai ir kultūriniai reiškiniai vyksta vienoje terpėje ir yra priklausomi vieni nuo kitų. Politika turi didelę galią pakeisti pavadinimą. Liūdnas tos galios įrodymas yra dalies buvusios Rytų Prūsijos prigimtinių vietovardžių pakeitimas rusiškais, bet kai kurie prigimtiniai vietovardžiai kartais turėjo jėgų išlikti. Į tyrimus įvesta istorinio laiko dimensija ir iškelta kaitos svarba prūsiškojo vardyno išlikimui vokietinimo ir lenkinimo procesuose. Lenkų onomastai taip pat tiria onimų ekstralingvistinį poveikį per Vokiečių ordino paveldą, nes onimai yra istorijos liudininkai ir kalbų kontaktų aplinkoje. Minėtinas kapitalinis lenkų mokslininkų darbas „Nazwy miejscowe Polski“ (lie. *Lenkijos vietų vardai*), kurio pateikiama dar nepateikta medžiaga kartais kelia ne vieną klausimą prūsiškojo vardyno tyrėjams. Straipsnyje aptariami įdomesni prūsiškosios oikonomijos atvejai dabartinės Lenkijos teritorijoje.

Raktažodžiai: Prūsų kalbos vardynas; istorijos šaltiniai; prūsiški oikonimai; kaita; fiksacija; lenkinimas.

Abstract. The research of historical proper names reveals the necessity to emphasize and link the cultural, social and political aspects that play a role in the development of onyms. It should be noted that the language and the names of inhabited settlements reflecting it developed within a certain single system of life, which can be divided only hypothetically. The oikonymy of the extinct language, when viewed as the development of linguistic phenomena, should be addressed from a systematic perspective. It is impossible to draw the line that

would divide the starting point and the end point of the development of historical proper names. The rich empirical data, mostly coming from historical manuscript sources, show an ongoing process. We cannot tell the exact date when the Old Prussian language became extinct. However, it is clear that the Old Prussian names of inhabited settlements outlived the language and were more resistant to the processes of Germanization and Polonization than it has been thought to this day. Linguistic, social and cultural phenomena occur in the same domain and are mutually dependent. Politics has the power to change the name. The replacement of some of East Prussia's native toponyms with Russian ones is a sad proof of that power put into practice. Nevertheless, some indigenous toponyms had enough strength to survive. The dimension of historical time has been introduced to the research and the significance of change for the survival of Old Prussian proper names in the processes of Germanization and Polonization has been highlighted. Polish onomasticians also study the extralinguistic meaning of onyms through the heritage of the Teutonic Order, as onyms are the witnesses of history in the environment of language contacts. The monumental work of Polish researchers *Nazwy miejscowe Polski* (Eng. *Polish Place Names*) is also noteworthy, however, the material that is included or excluded occasionally poses quite a few questions for the researchers of Old Prussian proper names. The article discusses more interesting cases of Old Prussian oikonymy on the territory of present-day Poland. **Keywords:** Old Prussian proper names; historical sources; Old Prussian oikonyms; change; fixation; Polonization.

Ne vienam kalbininkui, onomastui, istorikui, geografui ir kitiems tyrėjams gali kilti klausimas, ar prūsiškų tikrinių vardų (kalbamuojų atveju oikonimų) sąrašas apskritai yra baigtinis. Baigtinio sąrašo negali būti tol, kol neišstudijuoti visi šaltiniai, tiek rankraštiniai (jie svarbiausi), tiek spausdintiniai, kurių nemažėja, nes neslūgsta poreikis tirti buvusių prūsiškų regionų, kuriuose persipynę gyvenamąsias vietas įvardijusios tautos likimai, istoriją, etnologiją, kalbų kontaktus ir t. t. Istorija tikrai sudėtinga, nes ją lėmė prūsų, vokiečių, vėliau ir lenkų kalbų ir vardyno buvimas šalia, kartu, vėlesniais laikais ir priešprieša. Ne vienu atveju buvo siekiama krautis ir politinį kapitalą, bandant įrodinėti vienos iš išvardintų kalbų ir jos vardyno viršenybę, pametant iš akių ir socialinės istorijos faktus – žemių nuosavybės radimąsi, gyvenviečių kūrimosi sąlygas ir jų įvardijimą, gyventojų sudėties pokyčius. Straipsnyje susitelkta į svarbiausiuose dabar kuriamuose darbuose – monografijose, žinynuose, žodynuose ir kt. – nepaminėtus prūsų oikonimijos faktus, kurių kiekvienas atspindi sudėtingą prarastos kalbos likimą. Dera paminėti ne vieno tyrėjo pamirštą ir nebeegzistuojančią gyvenvietę įvardijusį

pr. oikonimą **Auctigarbin**, kuriuo įvardintas objektas buvo netoli Kivainių (le. *Kiwajny*) Olštyno (le. *Olsztyn*) vaivadijoje, Ylavos Gurovo (le. *Górowo Hlaweckie*) parapijoje. XV a. pirmoje pusėje užfiksuotas 1411/1419 *Auctigarbin* (Gerullis 1922, 13). Onimas rastas Ordino foliante (tekste – OF) 5b, tai vadinamosios nuostolių knygos apie krašto nusiaubimą po paliaubų derybų 1411 m. Tos knygos buvo surašytos 1411–1419 m. ir yra laikomos dingusiomis. Geruliu ir Trautmannui XX a. pirmoje pusėje jos dar buvo prieinamos. Vėliau užrašyta – 1420 *Autegarbyn bei Sinthen* (OF 163 108^r), 1423 *Authgarben* (OF 162 40^v), 1437/38 *Autigarbe item hat 21 hocken¹ allir wust* (lie. *Autigarbe* taip pat turi 21 arklius [žemės], visi negyvenami) (OF 131 158). Minimas vietovardis veikiausiai kitų tyrėjų buvo laikomas žemėvardžiu, neatsižvelgiant į kontekstą ir į tą faktą, kad OF (161, 162, 131) nurodomi gyvenamųjų vietų vardai. Tai pr. oikonimas **Aukta-garb-*, dūrinyš, kurio pirmasis sandas sietinas su pr. **aukta-* ‘aukštas’, o **garb-* su pr. *garbis* ‘kalnas’. Beje ir Mažiulis (1988, 113f.), aprašydamas pr. *auctairikijskan* ‘aukštoji ponybė; vyresnybė’, atstatė pr. adj. **aukta-* ‘aukštas’ ir apibūdino *Auctigarbin* kaip gyvenvietę.

Pagrįstai kyla klausimas, kaip turi būti traktuojami tokie oikonimai, kuriuos nuošalėje palieka vertingiausių žodynų sudarytojai vien dėl to, kad vėlesnės apvokietėjusios ir dar vėliau sulenkėjusios tų oikonimų formos nėra išlikusios, nes jais įvardintų gyvenamųjų vietų taip pat neišliko. Antra vertus, nesusipažinus su onimo užrašymo kontekstu, gali būti sudėtinga, priskirti jau paskelbtus oikonimus vienam ar kitam objektui, ypač kai užrašymas primena žemėvardį. Gerulio pateiktas vardas *Auctigarbin*, nenurodant konteksto, gali atrodyti, kad įvardijamas koks nors kalnas arba aukštesnė kalva. Tada talkintų kitų baltų kalbų, šiuo atveju lietuvių ir latvių, vardyno duomenys, plg. lie. kaimų vardus *Aukštākalniai* ir viensėdžio vardą *Aukštākalnis*, kurie siejami su lie. *aukštākalnis* ‘aukštas kalnas, aukštuma’ arba su lie. *áukštas* (LVŽ 1, 227f.), la. *Aūgstkalni*, viensėdis, reiškiantis tą patį kaip ir aptartas prūsiškasis gyvenamosios vietos vardas, tai yra ‘aukštas kalnas’, plg la. *aūgst* ‘aukštas’ (žr. Endzelīns 1956, 51f.). Žr. Blažienė 2005, 235.

Dar vienas pavyzdys **Aulock** Olštyno vaivadijoje, Barštyno arba Bartošcės (le. *Bartoszyce*) parapijoje, kurio pasigedo ir Powierski (1978, 567–623), recenzuodamas Toporovo garsiojo veikalo „Prūsų kalba“ pirmąjį tomą, pabrėžęs, kad šio oikonimo nesama ir Gerulio klasika tapusiam 1922 m. prūsiškų vietovardžių rinkinyje. Taigi, XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios rašy-

¹ Vok. (v. v. ž.) *hocken, haken* yra žemės matavimo vienetas arklas. 21 arklas būtų 71 ha.

tiniuose ir rankraštinuose šaltiniuose rastas įrašas, susijęs su 1483 *Jorge v.*[on] *Aulock* (RHD 2, Nr. 3522), 1499 *Jorge von Aulogk* (OBA, Nr. 18 160), 1504 *Georg v.*[on] *Aulug* (Georgas iš Aulug minimas, kaip liudininkas, patvirtinant sutartį dėl valdų. Sutartis pasirašyta Bartensteine 1504 m. birželio 4 d.) (RHD 1(2), Nr. 18 923), 1505 *Jorge von Aulugk acht hufen zu Clein Kerttyn* (dabar – *Kiertyny Male*) *und das gut zu Stabelawcken in camerampt Bartensteyn* (dabar – *Stablawki*, žr. Blažienė 2005, 332f.; NMP 15, 123) (XXVII 64). Istoriniam itin sudėtingo likimo kalbos vardynui svarbus kiekvienas kalbinis paliudijimas. Veikiausiai tai pr. vv. **Au-lauk-*, priešdėlinis vedinys, sietinas su pr. prefiksu *au-* ‘nu- resp. nuo-’ (žr. Mažiulis 1988, 111; plg. Matzenauer 2009, 24) ir paplitusia pr. topoleksema pr. **lauk-*, plg. pr. *laucks* ‘laukas’. Dėl prefikso plg. lie. *au-* ‘nuo’ (Fraenkel 1962, 24; Derksen 2008, 506). Dar plg. lie. *Aulaukis*, *kið*. M. ‘*Südwest*’ (CGL 2, 572), *aūlaukis* ‘pietvakaris vėjas; marinis, vakaris vėjas; pietvakarių pusė’ (LKŽe). Aptardami dūrinį *aūlaukis* reikšmingo senosios lietuvių kalbos etimologinio žodyno (ALEW 1, 73) sudarytojai, taip pat pabrėžė, kad abu jo sandai yra prūsų kalboje, kuria buvo kalbama Karaliaučiaus apylinkėse. Gal nedrąsu teigti, kad aptariamas oikonimas gali būti kilęs iš minėto apeliatyvo, bet tokia galimybė gali būti svarstoma, nes prūsai nebuvo vien tik sėslūs, apeliatyvas galėjo būti atneštas ir į kitas prūsų dar gyvenamas žemes. Tą mintį patvirtintų ir Semboje Kaimės (*Caymen*) valsčiuje rastas asmens įvardijimas 1583 *Michel Kadgin*, *Aßmus*, *Heintz*, *Ananias*, *Neumann als Vormunde des verst. Pfarrers Rutger*. *Friedrich Aulack um einen Garten*. *Fridrich Aulocken* (EM, 126d 545 1v). Abejonių nekėlia, kad *Michel Kadgin*, *Friedrich Aulack*, *Fridrich Aulocken* atveju antrasis įvardijimo dėmuo yra gyvenamosios vietovės vardas. Taigi, ir XVI a. antroje pusėje buvo žinomas *Aulack*, *Aulocken* pavadinimas. Tokio įrodymo nepateikė Powierski (1978, 581) ir Blažienė (2005, 235f.).

Išnykusi gyvenvietė **Bandeynen** prie Kadynų (le. *Kadyny*) į pietryčius nuo Tolkmicko (le. *Tolkmicko*) Olištno vaivadijoje, Tolckmicko parapijoje turėjo 16 ūbų, tai būtų 277,408 hektarų. Pasak Kerstan (1925, 137f.), ganėtinai patikimai aprašiusio Elbingo apskrities istoriją, *Bandeynen* buvęs sunaikintas per Trylikos metų karą 1454–1464 m.² Lenkų laikais Varmės vyskupas Lucas von Watzenrode (1489–1512) išnuomojo *Bandeynen* žemes Tolkmicko ūbininkams. NMP 1, 69 netiksliai nurodoma forma *Bandeynens* (deja, tai perėmė ir Blažienė 2005, 237), nes Kersten vartojo kilmininko linksnį, to-

² Trylikos metų karas vyko tarp Lenkijos ir Vokiečių ordino dėl Rytų Pamaro ir Prūsijos žemių.

dėl vardininkas turėtų būti *Bandeynen*. 1515 m. sausio 21 d. *Bandeynen* žemė buvo padovanota Tolkmickui ir kaimo nebeliko.

Iki XVI a. pradžios gyvavusio kaimo vardo užrašymai atrodytų taip:

1315 *Bandeynen* (Gerulis 1922, 16), 1398 *zu Bandeynen gelegen* (OF 91 158^v), apie 1400 *Bandune von Bandayn* (OF 161 124^v), 1418 *gutter dy sie zu Cuddyn, Bandayn und im felde zu Cragen hatten* (OF 95 45^v–45^r), 1506 *Bandeyn, Dorf* (Pierson 1873, 491), 1506 *Bandeynen* (Kerstan 1925, 138). Pr. vv. **Band-ein/-ain-* traktuotinas kaip priesagos pr. *-*ein-*/*-*ain-* vedinys iš pr. asmenvardžio *Bande* ar *Bando*, užrašyto ir tuose kraštuose (Trautmann 1925, 16).

Tas pavyzdys parodo, kad ir spausdintus šaltinius reikia skaityti labai atidžiai³.

Nagrinėjant istorinį vardyną būtina tirti onimo fonetinį ir grafinį jo vystymąsi nuo jo pirmojo užrašymo istorijos šaltiniuose iki dabartinės formos. Čia susiduriama ir su paleografiniu išmanymu, nes straipsnio autorė įsitikinusi, kad mirusios ar numarintos kalbos, kalbamuoju atveju prūsų kalbos, vardyno tyrimas neatsiejamas nuo empirinės medžiagos rinkimo iš rankraštinio paveldo, kuris gausiausiai išliko Vokiečių ordino dokumentuose. Istorikai juos studijavo, rėmėsi rašydami kodeksus ir daug kitų rinkinių, bet istorikai ne vienu atveju tikrinius vardus perskaitydavo ir vis dar perskaito ne itin tiksliai, nes viena raidė jiems kartais gali nedaug reikšti, kai kalbininkams ji gali turėti lemiamos reikšmės etimologijos nustatymui, o kontekstas, kurį taip pat reikia pateikti, onimo semantikos ir, žinoma, motyvacijos nustatymui (žr. Blažienė 2003, 268f.). Visada stengtasi palyginti tame pačiame foliante esančius visų onimų užrašymus, kad būtų suvoktas jų grafeminis realizavimas, plg. Wenzel⁴ 2004, 720ff.

³ Straipsnio autorei 1978 m. pavyko ištikimo Lietuvos baltistikos bičiulio Wolfgango P. Schmido iniciatyva nuvažiuoti į Merseburgo archyvą, Leipcigo bibliotekas ir universitetą ir susipažinti su universiteto onomastais bei istorikais Ernstu Eichleriu, Karlheinzu Hengstu, Hansu Waltheriu, Waltheriu Wenzeliu ir kt., jau sukūrusiais galingą onomastikos mokyklą, su kuria bendravo ir Vakarų Vokietijos bei visos Europos onomastai. Būtent Leipcige dar tiksliau suvokta, kad pagrindinis diachroninės onomastikos principas, nepraradęs aktualumo ir šiandien, yra vardo istorija, t. y. atidus medžiagos rinkimas ir tada jos aiškinimas. Onomastai, tiriantys istorinį vardyną, tą puikiai suvokia, kaip ir lenkų kolegos, kurie kūrė garsiąją *Hydronymia Europaea* seriją.

⁴ Wenzelis apie tai rašė 2004 m. svarbiame nepraradusiame aktualumo onomastikai veikale „*Namenarten und ihre Erforschung*“, paantrašte „*Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*“, kurį sudarė onomastai Andrea ir Silvio Brendler, puikiai suvokiantys

Dar vienas gyvenamųjų vietų įvardijimo pavyzdys atskleidžia įvardintų objektų ir drauge sudėtingą krašto ir jame buvusių prūsiškų gyvenviečių likimą.

Įdomus dabartinio **Jezerce**, esančio buvusiam Markos (le. *Przezmark*) valsčiuje, Dzežgonio (vok. *Christburg*, le. *Dzierzgoń*) komtūrijoje. Dabar lokalizuotas Elbingo ar Olštyno vaivadijoje, Zalevo ar Kiemiany parapijoje (žr. NMP 4, 180; Blažienė 2005, 266). Gyvenvietė turėjo ne vieną vardą. Toks reiškinys yra neretas prūsų oikonimijoje, ir jį būtina tiksliai apibendrinti toponiminėje ir geografinėje erdvėse.

XIII a. tiriamasis objektas įvardintas prūsišku vardu. Tą faktą paminėjo Semrau (1933, 39f.), Thielen (1958, 141) ir Wunder (1968, 129, 173). Duomenys neatsispindi vertingame *Przybytek* 1993 m. veikale ir labai svarbiame ne vien tik lenkų vardynui daugiatomiam žodyne „Nazwy miejsczowe Polski“, pradėtame leisti 1996 m.

Minėto oikonimo istorija intriguojanti ir prasideda 1286 m.

1286 ...*consilio nostro Sulutolene ac eius heredibus partem campi, qui Pokotiten, Pokutitie vocatur...*, *Pakutiten* (OF 99 60^r, 57^r). Dokumente kalbama apie privilegiją, kuria paminėtam asmeniui *Sulutulene*⁵, kuris galbūt esąs prūsas, kaip užrašyta Prūsijos dokumentų knygos pirmo tomo antrosios dalies komentaruose (PUB 1(2), 312f.), suteikiama teisė į dalį lauko, vadinamo *Pokotiten, Pokutitie*⁶, 1286 ...*eyn teil des veldis Pokotiten genant* (OF 100 81^r)⁷. Remiantis patikimais šaltiniais, prieita prie išvados, kad vėliau vardas užrašomas kaip *Bakutiten* dėl dusliųjų ir skardžiųjų balsių kaitos (žr. Trautmann 1910, 180f.; Gerulis 1922, 223f.). Taigi, jau XIV a. antroje pusėje ir XV a. pradžioje oikonimas užrašomas taip – 1365 ...*eine Hufe Wald zwischen Joniken und und Bakutiten* (PUB 6(1), 191), apie 1400 *Bakatythen*, kur gyventa *Andris* ir *Samyll* (OF 161 114^v), *Pakotyten, Bakutiten*, kur gyvena *Kirstan, Sangaw, Marquard, Pakotyten*, kur paminėti tie patys gyventojai – *Kirstan, Sangaw, Marcquard* (OF 161 155^r, 168^v, 169^v). Tame pačiame foliante ste-

---

istorinio vardyno tyrimo principus ir naujausias onomastikos kryptis bei metodus. Klasika tapusių darbų atidus studijavimas ir permąstymas padės ir naujausių tikrinių vardų kryptių tyrėjams.

⁵ Trautmannas (1925, 100) nedvejoja, kad minėtas asmuo yra prūsas.

⁶ Heide Wunder (1968, 129) nuomone, tai buvęs Freigut, kurį galima veikiausiai apibūdinti, kaip dvarą, atleistą nuo mokesčių (Dėl Freigut žr. *Deutsches Wörterbuch von Jakob und Wilhelm Grimm*, <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#1> (2022-01-12). Vėliau pervardintas *Haack*.

⁷ Ordino foliantas 100 yra Ordino folianto 99 nuorašas.

bima *p* ir *b* kaita vardo užrašymo pradžioje. To paties gyvenamosios vietos vardo užrašymų įvairovė tuose pačiuose šaltiniuose yra labai dažna. Ordino foliante 161 jau užfiksuotas ir kitas kaimo vardas – apie 1400 *Heckintufell*, kuriame gyventa *Niclus Albrecht* (OF 161 9^v), 1437/38 *Bacotiten hat 4 dinst*⁸ (OF 131 137)⁹. Semrau (1933, 46) pareiškė, kad kaimas pavadintas *Hec-kintufell* po 1466 m. ir nurodė, kad tai asmenvardinės kilmės vietovardis¹⁰. 1485 m. to vardo dar būta: *...im Dorfe Hackenteufel* (Semrau 1933, 46)¹¹. Apie 1530 m. jau esama *Haack das Freigut gibt 6 m, sonst leit es zum theil gar wust* (Wunder 1968, 223). Wunder (1968, 241) pažymi, kad tais laikais gyvenvietė moka 6 markes mokesčių, bet jau yra beveik negyvenama, nors tą vardą ji dar mini ir kaip kaimo vardą 1557 m. ir 1600/01 m., nurodydama, kad dar būta smulkiųjų laisvųjų valstiečių¹². Taigi, nuo 1530 m. jau vokiškas pavadinimas *Haack*, ir buvo žinomas iki XX a. pirmosios pusės, vėliau fiksuojamas įvairiuose sąvaduose – 1785 *Haack* kulmiškasis kaimas, kuriame būta 6 ugniakurų (Goldbeck 1785, 64), apie 1790 m. *Haack* (Schroetter XVI). [1893], 1906 ir 1933 m. įvairiuose vietovardžių sąvaduose taip pat yra minimas *Haack* (Blažienė 2005, 266).

⁸ Vok. *dinst* reiškia susijusia su vietovės pareiga teikti tarnystę ginklais.

⁹ Ordino foliantas 131 buvo išleistas kaip „Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens“ (lie. *Didžioji Vokiečių riterių ordino čišo knyga*), kurioje nurodyta, kad *Bacotiten* tai vėlesnieji *Haack* (GZB, 141).

¹⁰ Wunder (1968, 129) nuomone, v. vok. yra dūrinys, kurios pirmasis sandas sietinas su *Heckin*, plg. v. v. ž. *hecke* ‘aptvaras’ (Lübben, Walther 1888/1995, 139), o antrasis su asmenvardžiu *Teufel/Tuffel* ‘velnias’, kuriuo dažnai buvo įvardijami prūsai.

¹¹ Semrau, aprašęs daugelį aptariamųjų vietovių, ne visada buvo tikslus, jo duomenys tikrintini, bet pasiremti jais ne vienu atveju pravartu, žinoma, nurodant, kur autorius buvo neteisus.

¹² Wunder, parašiusi „Siedlungs und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg 13.–16. Jhdt.“ (lie. *Christburgo komtūrijos gyvenviečių ir gyventojų istorija 13–16 a.*) „iš esmės buvo įsigilinusį į komtūrijos istoriją ir vardyną. Mokslininkė – puiki paleografė, objektyvi tyrėja, paties Hanso Koepeno, didžiai nusipelnusio prūsų žemių tyrimui, mokinė. Ji dirbo Getingene, į kurį ir pateko Prūsijos kultūros paveldo Slaptasis valstybės archyvas. Visi rankraščiai buvo prieinami. Mokslininkai dirbo atsidėję. Jie buvo praėję puikią senųjų rankraščių šifravimo mokyklą ir susidaro toks įspūdis, kad buvo stengtasi gražinti moralinę skolą toms tautoms, kurias pavadinti gentimis sudėtinga, ir teritorijoms, kuriose vyko ne tik vardyno vokietinimo ir lenkinimo procesai. Rašant straipsnį kur kas atidžiau buvo pažvelgta į Wunder darbus ir į Ordino foliantą 161, vadinamą „Das Pfenigsschuldbuch der Komturei Christburg“ (lie. *Christburgo komtūrijos piniginių rinkliavų skolų knyga*). Taip pat patikslinti 2005 m. monografijos duomenys (Blažienė 2005, 266).

Iki XV a. aptariamasis oikonimas buvo prūsiškos kilmės, kurio autentiška lytis greičiausiai pr. **Bakut-īt-*, gal asmenvardinės kilmės. Prūsų asmenvardyne nesama asmenvardžių su šaknimu *bak-* plg. lie. avd. *Bakūtis*¹³ (žr. LVŽ 1, 314; dar žr. Toporov 1975, 183f.). Jeigu remtumėmės pirmaisiais oikonimo užrašymo variantais, tai gal galima atstatyti **Pakut-īt-*, plg. lie. avd. *Pakutatis* (Kalvaitis 1910, 11). Kaip jau buvo minėta, žodyno autoriai nebuvo atkreipę dėmesio į prūsiškąjį kaimo įvardijimą ir straipsnyje minėti Semrau ir Wunder darbai neatsispindi NMP pirmo tomo literatūros sąrašuose. Po 1945 m. jau radosi lenkiškas variantas *Jezerce*, sietinas su le. *jeziro* ‘ežeras’, nes kaimas buvo tarp dviejų ežerų (NMP 4, 180).

Visų galimų vieno oikonimo užrašymų suradimas yra sudėtingas darbas. Pirmiausia tyrėjų akys turėtų krypti į turtingą Vokiečių ordino rankraštinių paveldą, po to į rašytinius šaltinius, nes išsamus ir empirinės medžiagos pateikimas padeda tiksliau nustatyti jo kilmę. Istorinio vardyno tyrėjai gyvena nepasibaigiančių paieškų erdvėje ir remiasi principu – pirmiausia rinkti pagal išgales visus kiekvieno onimo variantus, po to jį aiškinti.

Dėmesys atkreiptinas į gausiai paliudytą dabartinį sulenkintą oikonimą *Lupitki* Elbingo vaivadijoje, Polovitės (le. *Połowite*) parapijoje. Vardas užfiksuotas pirmą kartą kaip prūsiškas 1289 ...*in campo Leupite* (OF 99 52^r–52^v) (*Leupiten lauke*), lo. *campus* ir vok. *Feld* ‘laukas’ apibūdinami ir kaip kaimas, ir kaip laukas. Tai baltams būdingas reiškinys. Laukas galėjęs būti didesnis ir už kaimą. Dokumentuose Sembos oikonimai apibūdinami lo. *campus* ‘laukas’ (195 kartus), lo. *villa* ‘sodyba, dvaras’, vok. *Dorf* ‘kaimas’ (304 kartus) (Blažienė 2002, 17). Ordino folianto 100, kuris yra 99 folianto perrašas, privilegijoje užrašyta, kad vertėjas Albrechtas ir jo paveldėtojai turi lauko (tai galėjo būti ir kaimas) dalį – 1289 *Albrechte tolken und syne erben hat ein teyl des veldes zu Leupithe...*; vardas minimas ir kitame to paties folianto puslapyje, bet užrašymai skiriasi: 1289 *eyn teil des veldes Laupithe genant...* (OF 100 51^v, 79^v), 1346 *Leupiten* (OF 99 55^v), 1353 ...*dem Matzei Daugin zcu Laupiten* (= *Lopitken*) (PUB 5, 42–43), 1376 *Laupitten, Laupithe, das gut zu Laupite* (OF 100 51^v, 80^v), apie 1400 m. Ordino foliante 161 (Blažienė 2005, 298 kalbamojo vardo šaltinio aprašyme yra korektūros klaida, neteisingai nurodytas folianto numeris) oikonimas minimas trylika kartų – *Laupithen, die fryen Lawpiten, Lawpyten, Urban von Leupiten, Leupithen lot* (*lot* vidurio vokiečių žemaičių kalboje reiškė žemės dalį, gautą per padalijimą), *Item Laupiten, Leupithen lot*,

¹³ LPDB – <https://ekalba.lt/pavardziu-duomenu-baze/BAKUTIS?paieska=Bakutis&i=793cddd4f6f-4782-944a-6db1cbde8316> (2022-01-10).

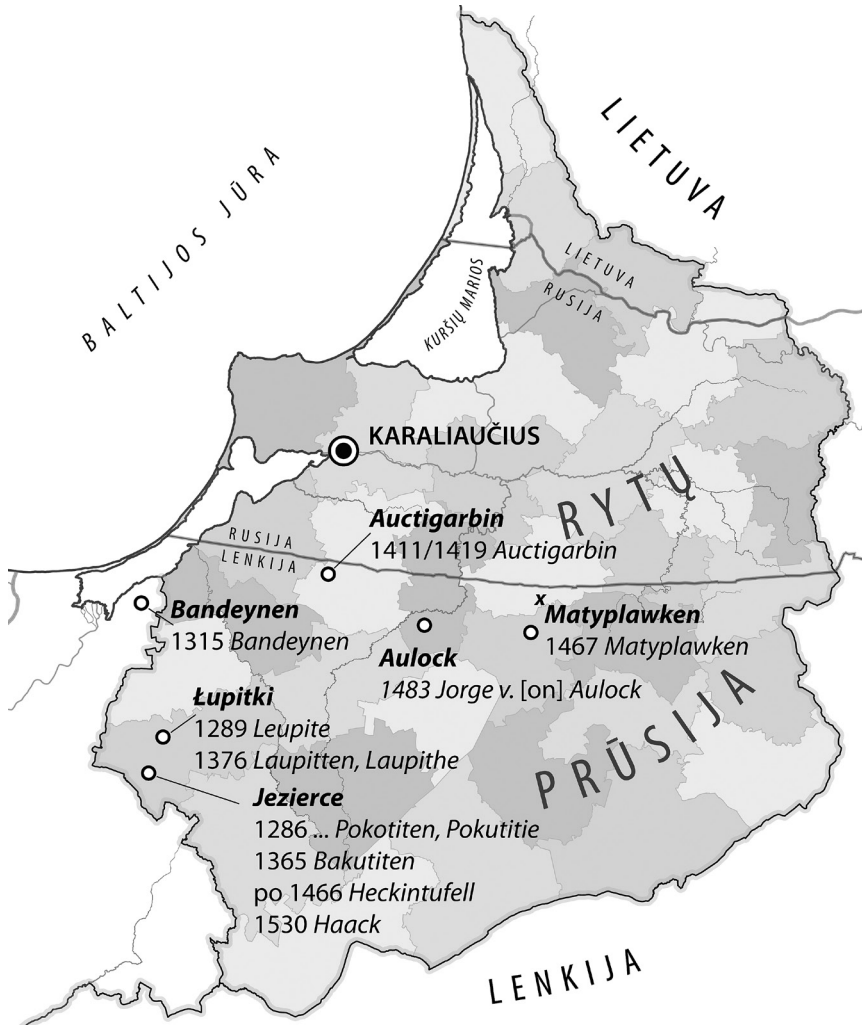

Leupiten, Laupiten, Leupiten, Loupiten, Lawpithen (OF 161 139^v, 153^v, 154^v, 155^v, 161^f, 163^v, 166^f, 169^v, 170^v, 174^f, 175^t, 178^v, 181^f), 1437/38 *Laupiten hat 5 dinste; Lewpithen 3 dinste* (OF 131 136, 137; GZB, 171 m. nurodoma, kad v. vok. buvo vėlesni *Lopititken*), 1785 *Lopitken* nedidelis dvaras, vadina-
mas palivarkas, kuriame būta 3 ugniakurų (Goldbeck 1785, 124), apie 1790 *Lopitken* (Schroetter XVI), nuo [1893] metų jau užrašoma *Lopittken*, 1906, 1933 *Lopittken* (žr. Blažienė 2005, 298), 1947 *Łopatki (Lopittken)* (Leyding 1, 48), 1951 *Łupitki (Lopittken)* (Rospond 1951, 178). Sulenkinta forma radosi veikiausiai iš pr. **Laup-īt-* (?), gal pgl. la. *lāupīt* ‘lupti; grobti, atimti’ (ME 3, 429f.), lie. *laupyti* ‘lupinėti; draskyti; plėšti, grobti’ (LKŽe). Autentiškos lyties nustatymą apsunkina ir tai, kad nuo XV a. pirmos pusės iki XVIII a., t. y. 348 metus vietovardis nebuvo užfiksuotas arba kol kas nerasta jokių to laikotarpio vardo paminėjimo variantų. Nelengva suprasti, kaip vyko germanizavimo procesas. 1947 m. užrašytas *Łopatki (Lopittken)* (Leyding 1, 48). 1951 m. jau pateikiama *Łupitki (Lopittken)* (Rospond 1951, 178) (žr. NMP 6, 405, kurio duomenimis oikonimas pirmą kartą paminėtas tik 1437/38 m.). 2005 m. buvo išleistas straipsnyje cituojamas Blažienės veikalas „Baltische Ortsnamen in Ostpreußen“ ir „Nazwy miejscowe polski“ VI tomas, apimantis L–Ma raides. Sudėtinga sutikti, kad aptariamąjį oikonimą galima sieti su pr. *leipo/**leipe* ‘liepa’, nes, remiantis visais užrašymų varian-
tais, dvibalsių *au* ir *ei* kaita neatrodo įtikinama. Oikonimas interpretuojamas skirtingai nurodytuose darbuose. Tie, kurie tyrinės aptariamąjį vardyną vėliau, pateiks gal dar ne vieną oikonimo etimologijos aiškinimą.

Dar viena problema būtų vieną ar porą kartų istorijos šaltiniuose užrašyti prūsiški oikonimai. Daugelis jų yra pietinėje Rytų Prūsijoje. Jie nėra pami-
nėti prūsiškojo vardyno tyrimo klasiko Gerulio, neatsispindi jie ir Lenkijos onomastų darbuose¹⁴. Tarkim, 1467 m. paminėtas kaimo vardas ***Matyp-lawken**¹⁵ – *das dorff Matyplawken im gebiete Barten gelegen* (OF 92 181^v), kaimas *Matyplawken* buvęs Olštyno vaivadijoje, Barcianų parapijoje. Pr. vv. **Matip-lauk-* (?) yra dūrinys, kurio antrasis sandas jokių abejonių nekelia, tai

¹⁴ Blažienė (2004, 33–36) yra aptarusi vieną ar du kartus rankraštiniuose šaltiniuose dešimt paminėtų gyvenamųjų vietų vardų. 2005 m. darbe radinių esama kur kas daugiau. Tokių vardų, daugiausiai jau Gerulio užrašytų vietovardžių variantų, taip pat asmenvardžių, jau buvo radusi iš rankraštinio šaltinio *Matusevičiūtė* (1939, 10–18), pavyzdžiui, 1448 *Budeyn* Elbingo vaivadijoje *Tolknicko* parapijoje (*Matusevičiūtė* 1939, 11), pr. **Budein-*, pr. priesagos **-ein-* vedinys iš pr. avd. *Bude* (žr. Blažienė 2005, 242).

¹⁵ Ženklu ^x Blažienės darbuose žymimi kitų autorių nepaminėti vietovardžiai.

Straipsnyje aptartų oikonomų paplitimas

Pagal straipsnio autorės idėją žemėlapi braižė Edmundas Trumpa

paplitusi pr. topoleksema *laucks* 'laukas', pirmasis sandas galbūt sietinas su pr. asmenvardžiu *Matipe (?) (Blažienė 2005, 299).

Negalima pamiršti, kad iš onimų, galima rekonstruoti ir prūsų kalbos leksemas, praturtinant jos apeliatyvinį palikimą. Sėkmingai tą darbą buvo pradėję Toporovas, Mažiulis (žr. Blažienė 2017, 63–85).

Dar norėtusi pabrėžti, kad rankraščius verta skaityti ir dėl kitų dalykų. Ordino foliantuose paminėtas ne vienas prūsiškas apeliatyvas. Tą faktą ganėtinai atkakliai neigė Vokiečių ordino rankraštinio palikimo žinovai dar 1995 m., nors Didžiosios Vokiečių riterių ordino činšo knygos leidėjas Thielen jau 1958 m. dalykinėje rodyklėje nurodė kai kuriuos pavyzdžius, pvz., pr. *dessempfin* (Thielen 1958, 221), plg. ...1437/38 *item von pruwischen dessempfin...* (lie. taip pat iš prūsiškų dešimtinių...) (OF 1437/38, 203). Taip pat esama ir le. apeliatyvų, pvz., *prowod*, *prowodt* ‘Geleit, Spanndienst, Dienstfuhrer’ ‘palyda su vežimais’ (*Pomerelija*, vok. *Pomerellen*). Žodis paminėtas septynis kartus, pavyzdžiui *Disse nochgeschreiben pannen gutter [geben] swyn-geld, kugelt, prowod...* Tai galėtų reikšti, kad paminėtų dvarų valstiečiai turėjo tarnauti, kaip vežikai, suteikdami judėjimo vežimais paslaugas ir mokėti kiaulių, karvių mokestį. Foliantė ne kartą minimi ir lenkiški oikonimai, pvz.: *Golamko, Przegarsmo* (OF 131 307).

Išvados

Pateikti pavyzdžiai ir įžvalgos parodo, kad prūsiškų oikonimų ir kitų onimų byla nebaigta. Kiekvienas tikrinis vardas turi savo istoriją, kurią galima perskaityti, remiantis tiksliai datuotais ir lokalizuotais duomenimis. Daug istorinių paliudijimų esama ir vėlesnių amžių dokumentuose. Skvarbaus dėmesio nusipelno Turkų mokesčių registras XVI a. viduryje, žinomas kaip Rytprūsių foliantas 911a, taip pat vertingi dokumentai, surašyti Prūsijos Biudžeto ministerijos ir kitų žinybų. Prūsų onomastika neatsiejama nuo vardų istorijos, kalbų kontaktų įvertinimo oikonimų raidai ir ne vienu atveju gyvybingumui. Prūsiški onimai, kaip specifiniai kalbos ženklai, buvo ir komunikacijos priemonė, nes jų reikėjo tautos, bendruomenės bendravimo reikmėms. Galima paminėti objektų įvardijimą, vardų kaitą, vardų vartojimo kontekstą. Prūsiški onimai buvo istoriškai atsiradusi ir besivystanti kalbos sistemos dalis, padedanti identifikuoti bei diferencijuoti ir istorijos procesus. Jie gyvena mūsų sąmonėje kaip talpykla, iš kurios vardus galima iššaukti nūdienos poreikiams, nes tikriniai vardai yra glaudžiai sietini su prūsistikos resp. baltistikos tyrimais. Prūsų vardynas buvo ir tebėra svarbus dviem galingoms onomastinėms sistemoms – vokiečių ir lenkų, todėl žvilgsnis ir krypta į prūsiškojo vardyno išlikimo pėdsakus tose sistemose.

LITERATŪRA

ALEW – *Alllittauisches etymologisches Wörterbuch*. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller, bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodko, 1–3, Hamburg: Baar, 2015.

Blažienė, Grasilda 2002, Sembos vietų vardai – istorijos šaltinis, *Istorija* 53, 15–21.

Blažienė, Grasilda 2003, Zur altpreussischen Namenforschung, *Indogermanische Forschungen* 108, 267–278.

Blažienė, Grasilda 2004, On the subject of old Prussian estate names, in Philip Baldi, Pietro U. Dini (eds.), *Studies in Baltic and Indo-European Linguistics. In honor of William R. Schmalstieg* (= *Current Issues in Linguistic Theory* 254), Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 27–32.

Blažienė, Grasilda 2005, *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen* (= *Hyronymia Europaea*, III), herausgegeben von Wolfgang P. Schmid, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

CGL 1–2 – *CLAVIS GERMANICO-LITHVANA*, [po 1680]; LMAVB RS: F 137-13–14; faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–2, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Derksen, Rick 2008, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden, Boston: Brill.

EM – Etatsministerium, lie. Biudžeto ministerija, fondo dokumentai, saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.

Endzelīns, Jānis 1956, *Latvijas PSR vietvārdi*. 1 daļa, 1, A–J, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Gerullis, Georg 1922, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co.

Goldbeck, Johann Friedrich 1785, *Vollständige Topographie des Königreiches Preußen* 1, Königsberg, Leipzig: Kanter.

Grimm, Jakob, Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch* online, <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#1>.

GZB – Peter G. Thielen (Hrsg.), *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)*. Herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Marburg: N.G. Elwert Verlag, 1958.

Kalwaitis, W[illius] 1910, *Lietuwiszky Wardų Klėtelė*, Tilžė: Spausdinta Otto v. Mauderodės.

Kerstan, Eugen Gustav 1925, *Geschichte des Kreises Elbing*, Elbing: Verlag der Elbinger Altertumsgesellschaft E. V.

Leyding, Gustaw 1947, *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, cz. 1: Nazwy osiedli, Olsztyn: Instytut Mazurski.

LKŽe – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002), elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, atnaujinta versija 2017, <http://lkz.lt/>.

LPDB – *Lietuvių pavardžių duomenų bazė*, <https://ekalba.lt/pavardziu-duomenu-baze/apie/Pavard.%20db.%20Pavard%C5%BEi%C5%B3%20%C5%BEodyno%20sandara>.

Lübber, August Christoph Walther 1995[1885], *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

ME 3 – K. Mühlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*, rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 3, Rīga, 1927.

LVŽ 1 – L. Balode, V. Blažek, G. Blažienė, V. Kardelis, A. Ragauskaitė, S. Temčinas, J. Udolph (red.), *Lietuvos vietovardžių žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008.

Matusevičiūtė, Izolda 1935, Kiek naujos medžiagos prūsų vardynui, *Archivum Philologicum* 8, 10–18.

Matzenauer, Anton 2009, *Beiträge zur Kunde der altpreußischen Sprache*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Mažiulis, Vytautas 1988, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, 1 (A–H), Vilnius: Mokslas.

NMP 1 – Kazimierz Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski*, 1 (A–B), Kraków: Instytut Języka Polskiego (Polska Akademia Nauk), 1996.

NMP 4 – Kazimierz Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski*, 4 (J–Kn), Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001.

NMP 6 – Kazimierz Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski*, 6 (L–Ma), Kraków: Pandit, 2005.

NMP 15 – Barbara Czopek-Kopciuch, Urszula Bijak (red.), *Nazwy miejscowe Polski*, 15 (So–Stą), Kraków: Instytut Języka Polskiego (Polska Akademia Nauk), 2018.

OBA – Ordensbriefarchiv, lie. Ordino laiškų archyvas, saugomas saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.

OF – Ordino foliantai, saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.

Pierson, Wilhelm 1873, *Altpreußischer Namenkodex*, *Zeitschrift für preußische Geschichte und Landeskunde* 10, 483–743.

Powierski, Jan 1978, Pierwszy tom nowego słownika języka Pruskiego, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 4, 567–623.

Przybytek, Rozalia 1993, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (= Hydronymia Europaea, Sonderband)* herausgegeben von Wolfgang P. Schmid, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

PUB 1 – *Preußisches Urkundenbuch* 1(1–2), hrsg. von Philippi und Dr. Wölky, Königsberg: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1882–1909.

PUB 5 – *Preußisches Urkundenbuch* 5(1): 1352–1356, 5(2): 1357–1361, hrsg. von

Klaus Conrad unter Mitarbeit von Dr. Hans Koeppen, Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1969–1973.

PUB 6(1) – *Preußisches Urkundenbuch* 6(1): 1362–1366, herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung von Klaus Conrad, Marburg: N. G. Elwert, 1986.

RHD 1(2) – *Regesta Historico-Diplomatica Ordini S. Mariae Theutonicorum 1198–1525* 1(2): 1455–1510, bearbeitet von Erich Joachim, herausgegeben von Walther Hubatsch, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1950.

RHD 2 – *Regesta Historico-Diplomatica Ordini S. Mariae Theutonicorum 1198–1525 2: Regesten zum Ordensbriefarchiv 1455–1510*, bearbeitet von Erich Joachim, herausgegeben von Walther Hubatsch, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1950.

Rospond, Stanisław 1951, *Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej* 1–2, Wrocław–Warszawa: Polskie Towarzystwo Geograficzne.

Schroetter, Friedrich Leopold von 1802–1810, *Karte von Ostpreussen nebst Preussisch-Litauen und Westpreussen nebst des Netzedistricts*, Maßstab 1:150000 (gezeichnet um 1790), Berlin: Simon Schropp.

Semrau, Arthur 1933, Die Siedlungen im Kammeramt Preuszischmarkt (Komturei Christburg) im Mittelalter, *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst zu Thorn*, 40, Thorn: Druck der Buchdruckerei E. Wernich/Elbing, 1–109.

Trautmann, Reinhold 1910, *Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Trautmann, Reinhold 1925, *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wenzel, Walther 2004, Familiennamen, in Andrea Brendler, Silvio Brendler (Hrsg.) *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Anlässlich des 70. Geburtstages von Karlheinz Hengst*, Hamburg: Baar, 705–742.

Wunder, Heide 1968, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhd.)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

XXVII 64 – Dokumentai iš vadinamojo dokumentų stalčiuko (vok. *Urkunden-Schieblade*), saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniam archyve Berlyne.

Grasilda BLAŽIENĖ

Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centras

Lietuvių kalbos institutas

LT-10308 Vilnius

Lithuania

[grasilda.blaziene@lki.lt]